

ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

W. Vischer, *Hiob, Ein Zeuger Christi*, 5 Auflage 1942 Zürich. Evangel. Verlag, Zollikon. (σ. 36).

Ἐν προηγουμένοις τεύχεσι τῆς «Θεολογίας» ἐβιβλιογραφήσαμεν ἔργα τοῦ ἐν τῇ ἐλευθέρῃ προτεσταντικῇ σχολῇ τοῦ Montpellier Γερμανοελβετοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐπιστήμης τῆς Π.Δ. Vischer, τοῦ ὁποίου κατεστήσαμεν γνωστὴν τὴν μεγάλην καὶ ῥηξικέλευθον προσπάθειαν πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς ἐρμηνεύσεως τῆς Π.Δ. εἰς τὰ χριστολογικὰ πλαίσια τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μεσοχρονίου θεολογίας. Ὡς ἐμφαίνεται ἤδη ἐν τῷ τίτλῳ τῆς παρουσίας εἰς ε' ἤδη ἔκδοσιν ἐμφανισθεῖσης μελέτης του, ἡ αὐτὴ χριστολογικὴ ἐρμηνεύσα ἐφαρμόζεται καὶ ἐν τῷ μεγαλοφυεῖ βιβλίῳ τοῦ Ἰώβ, τοῦ ὁποίου παρέχεται ἐνταῦθα λαμπρὰ ἀνάλυσις. Διὰ μέσου τῆς ἀναλύσεως ταύτης ὁ σ. καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ παθήματα τοῦ Ἰώβ δὲν ἀποτελοῦσι τὸ πρόβλημα τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ τὸ μέσον τῆς λύσεως τοῦ κυρίου προβλήματος καὶ ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ παραπέμπει ἡμᾶς εἰς τὸ Εὐαγγέλιον περὶ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, τοῦ παραμείναντος πιστοῦ εἰς τὸν Θεὸν μέχρι θανάτου, ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ Ἰώβ ὑπῆρξε τύπος καὶ μάρτυς τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, οἷον ἀναγνωρίζει αὐτὸν μετὰ τῆς ἀρχαίας καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, προβάλλουσα τὴν μορφήν αὐτοῦ εἰς τοὺς πιστοὺς κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῶν παθῶν διὰ τῆς δημοσίας ἀναγνώσεως τῶν ἱστορικῶν περικοπῶν τοῦ βιβλίου τούτου. Ἡ δὲ ἀποκατάστασις τοῦ Ἰώβ εἰς τὴν προτέραν ἢ μᾶλλον μείζονα μακαριότητα, ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Vischer τύπον τῆς ἀναστάσεως τοῦ σταυρωθέντος Κυρίου, ἣν ὑπαινίσσεται καὶ ἡ ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ὁ' περὶ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου παρατιθεμένη καὶ ὑπὸ τοῦ σ. ὑπενθυμιζομένη προσθήκη «γέγραπται δὲ αὐτὸν πάλιν ἀναστήσεσθαι μεθ' ὧν ὁ Κύριος ἀνίστησιν».

Π, Ι, Μ.

C. B. Dodd *Christian Beginnings*. Epworth Press London 1947 (σ. 15).

Ὁ ἐπιφανὴς Ἄγγλος ἐρμηνευτὴς τῆς Κ. Δ. ἀπαντᾷ εἰς τὸ νέον σάλον προκαλέσαν ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ πρόσφατον βιβλίον τοῦ δαρβινιστοῦ ἐπισκόπου Barnes τῆς Βιρμινγάμης ὑπὸ τὸν τίτλον «The Rise of Christianity», δι' οὗ ἐκεῖνος ἐξετάζει τὴν γένεσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ πνεῦμα ῥιζοσπαστικόν, ὄχι μόνον ἀναμιασῶν παλαιᾶς ὀρθολογιστικᾶς πλάνας, ἣδη ἐγκαταλελειμμένας ὑπὸ τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ κακοποιῶν τὰ ἱερὰ τῆς Κ. Δ. βιβλία καὶ τοὺς συγγραφεῖς αὐτῶν κατὰ τρόπον ἥμισυ ἀρμόζοντα ἀπλῶς εἰς πιστὸν χριστιανόν. Τὰ τρωτὰ σημεῖα τῆς με-

θόδου καὶ τῆς ἐκθέσεως τοῦ βιβλίου δεικνύονται ἐνταῦθα μεθ' ὅλου τοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλης τῆς ἀγγλικῆς ἀβρότητας τοῦ Dodd, ὅστις δὲν ἀρνεῖται εἰς τὸν Barnes παρρησίαν καὶ τιμότητα, ὁμῶς, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ, «αἱ ἰδιότητες αὐταὶ δὲν εἶναι αἱ μόναι ἀπαιτούμεναι εἰς ἓνα ὅστις παρουσιάζει ἑαυτὸν ὡς ὁδηγὸν εἰς ἰδιαζόντως περίπλοκα ἱστορικά προβλήματα, ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ ἐπιμελελημένη ἐνημερότης καὶ κριτικὴ μέθοδος καὶ ὑπομονὴ καὶ κρίσεως νηφαλιότης καὶ ἱστορικὴ φαντασία ἐνέχουσα τὴν δύναμιν νὰ εἰσδύῃ μετὰ συμπαθείας εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων παρωχημένων ἐποχῶν». Πολὺ ὁμότερον μετεχειρίσθησαν τὸν σεβασμιώτατον ὁ καθηγητῆς Fr. Kenyon καταλογίσας εἰς τὸ βιβλίον του βλακειαν καὶ ἡπιώτερον μὲν τοῦ Kenyon, ἀλλὰ μεθ' ἰκανῆς παρρησίας, οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καντοναρίας καὶ Ὑόρκης, ὑποδείξαντες εἰς αὐτὸν εὐσχημόνως, σαφῶς δὲ καὶ ἐπισήμως, ὅτι ἡ θέσις αὐτοῦ δὲν εἶναι πλέον μεταξὺ τῆς ἱεραρχίας. Πλήν, (φεῦ), εἰς μάτην!

Π. Ι. Μ.

Κωνσταντίνου Μεγγελέη, Μητροπολίτου Σεργῶν, Ἡ ἱστορικὴ ἀξιοπιστία τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Ἔκδοσις β'. Σέρραι 1938 (Σελ. 104).

Ἐπὶ τοῦ θεμελιώδους διὰ τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν ζητήματος τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἔχου σιδημοσιευθῆ, μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ ἰκαναὶ πραγματεῖαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται αἱ τῶν καθηγητῶν Γρ. Παπαμιχαήλ καὶ Π. Τρεμπέλα, ὡς καὶ ἡ ἐπιδιδασκαλία εἰς τὴν ἡμετέραν Θεολογ. Σχολὴν ὑποβληθεῖσα διατριβὴ τοῦ Ρουμάνου ἱερέως Γρηγ. Τσερναγιάννου (1937). Εἰς ταύτας προσετέθη καὶ κατέλαβε ἤδη τὴν ἐμπρέπουσαν θέσιν καὶ ἡ μετὰ χειρὸς ἐμπεριστατωμένη μελέτη τοῦ λογίου Μητροπολίτου Σεργῶν, στηριζομένη ἐπὶ ἑλληνικῶν, γαλλικῶν καὶ ὀσσοικῶν βοηθημάτων. Τῆς μελέτης ταύτης προτάσσεται εἰσαγωγὴ, ἐν ἣ ἀναδεικνύεται ἡ δογματικὴ καὶ ἠθικὴ σημασία τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου (7—14). Ἔρχεται κατόπιν τὸ α' μέρος, ἔνθα ἀνακρίνεται πολλαχῶς ἡ ἀξιοπιστία τῶν πηγῶν (15—42), ἐπακολουθεῖ τὸ β' μέρος (43—70), ἔνθα ἐξετάζεται αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου καὶ δὴ ἐν πρώτοις τὰ πρὸ τῆς ἀναστάσεως, τὰ κατὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὰ μετ' αὐτὴν καὶ εἶτα ἐν τῷ γ' μέρει (71—104) μνημονεύονται ἀνασκευαζόμεναι αἱ διατυπωθεῖσαι ὑπὸ τῆς ἀπιστίας θεωρίαι, τ. ἕ. ἡ περὶ τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου, ἡ περὶ τῆς ἀπάτης καὶ αἱ περὶ τῶν ὁράσεων (ὑποκειμενικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς). Τὰ προσαγόμενα ἐπιχειρήματα δὲν εἶναι γέα, ὅπως δὲν εἶναι νέαι οὐδὲ αἱ θεωρίαι τῆς ἀπιστίας, ἀναμασσόμεναι καὶ ἀνιχνωματιζόμεναι ἐκάστοτε. Ἡ διατύπωσις ὁμῶς τῶν ἐπιχειρημάτων γίνεται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ μετὰ δεξιότητος καὶ πειστικότητος τοιαύτης, ὥστε ἡ μελέτη αὐτοῦ νὰ ἀποβαίνει λίαν ὠφέλιμος ὄχι μόνον εἰς τὸν ἔχοντα ἐνδοιασμούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν φιλόμουσον πιστὸν ἀναγνώστην, τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ ἀν-

τλήση ἐπιχειρήματα κατὰ τοῦ πάντοτε περιμαχῆτου τούτου. ὅσον καὶ βασι-
κωτάτου χριστιανικοῦ δόγματος.

Π. Ι. Μ.

Emil Brunner *Gerechtigkeit. Eine Lehre von den Grundgesetzen der Gesellschaftsordnung.* Zwingli—Verlag. Zürich 1943 (σ. 336).

Περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ μετὰ χεῖρας σπουδαιότητος καὶ ἐπικαιροτά-
του ἔργου, καθηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ζυρίχης καὶ ἑνὸς τῶν μεγί-
στων συστηματικῶν θεολόγων καὶ χριστιανῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν,
ἔχομεν ἐπανειλημμένως ἀσχοληθῆ καὶ ἰδιαιτέραν πραγματείαν ἀφιερῶσαντες
εἰς τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν θεολογίαν αὐτοῦ καὶ κρίσεις ἐκτενεῖς περὶ
διαφόρων ἔργων αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς «Θεολογίας» δημοσιεύσαν-
τες. Τὸ παρὸν ἔργον ἀφιερωμένον εἰς τὸ τόσον ἐπίκαιρον πρόβλημα τῆς
δικαιοσύνης καὶ τῶν θεμελιωδῶν νόμων τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως, ἀπο-
τελεῖ συμβολὴν πολυτιμωτάτην διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐν τῷ γίγνεσθαι
ἐπιστήμης τῆς Χριστιανικῆς Κοινωνιολογίας. Πρόκειται περὶ συστηματικῆς
προσπαθείας πρὸς διατύπωσιν προτεσταντικῆς διδασκαλίας περὶ δικαιοσύ-
νης, δεδομένου, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ σ. ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ (σ. V),
ὅτι «ἐνῷ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἀντιλοῦσα ἀπὸ μακρᾶς παραδόσεως κέκτη-
ται ἐπιβλητικὸν σύστημα τοιαύτης διδασκαλίας, ὁ Προτεσταντισμὸς ἀπὸ
τριακοσίων ἐτῶν στερεῖται τοιούτου», πρᾶγμα ὅπερ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς
παρακατιῶν θεωρεῖ ὡς ἓνα τῶν κυρίων λόγων, δι' ὃν ὁ Προτεσταντισμὸς
«τυγχάνει τόσον ἀσταθῆς ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς στάσεώς του ἔναντι θεμά-
των τῆς κοινωνικῆς διαμορφώσεως, οἷα ἡ οἰκονομία, τὸ δίκαιον, ἡ πολιτεία,
τὸ διεθνὲς δίκαιον» καὶ δι' ὃν αἱ σχετικαὶ προτεσταντικαὶ ἐκδηλώσεις «φέ-
ρουσι συνήθως τὸν χαρακτῆρα τοῦ προχείρου καὶ στεροῦνται πειστικῆς
δυνάμεως» (αὐτ.).

Τοῦ ἔργου προτάσσεται *εἰσαγωγή* (σ. 3-11), ἐνθα περιγράφεται παρα-
στατικώτατα ἡ οἰκτρὰ ἀποσύνθεσις τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης ἐν τῇ Δύσει,
οἷα εἶχε διαμορφωθῆ αὕτη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς
φιλοσοφίας (μάλιστα τοῦ Ἀριστοτέλους) ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ
ἀφ' ἑτέρου (χριστιανικὸν φυσικὸν δίκαιον), τῆς ὁποίας ἀποσυνθέσεως ἀναγ-
καῖον ἀποτέλεσμα εἶναι, κατὰ τὸν σ., τὸ ὀλοκληρωτικὸν κράτος, ἐνθα δὲν
ὑπάρχουσιν οὔτε δικαιώματα ἀνθρώπου οὔτε αἰώνιοι κανόνες τῆς δικαιοσύ-
νης, εἰ μὴ μόνον αἱ ἀξιώσεις τῆς δυνάμεως, τῆς θεωρούσης ἑαυτὴν ἀπόλυ-
τον. Τὸ βιβλίον ἀπαρτίζεται ἐκ δύο μερῶν, ἐν μὲν τῷ Α' τῶν ὁποίων ἐρευ-
νῶνται αἱ βάσεις τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης (σ. 15-156), ἐν δὲ τῷ Β' δια-
τυποῦνται καὶ ἀναπτύσσονται τὰ *συμπεράσματα* τῆς ἐρεύνης ταύτης (σ. 157-
212). Ἐν τῷ Α' μέρει ἐξετάζονται ἡ ἐννοία τῆς δικαιοσύνης καθόλου, ὁ
χαρακτῆρ τῆς δικαιοσύνης, ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν νόμον καὶ πρὸς τὴν
ἰσότητα, τὰ αἴτια τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀγισότητος, ὁ θεῖος νόμος τῆς δι-

καιοσύνης, τὰ δικαιώματα τῆς ἐλευθερίας τοῦ τε ἀνθρώπου, ὡς προσωπικότητος θεωρουμένου, καὶ τῆς κοινωνίας, τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ, ἢ σχέσις τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἢ στατική καὶ ἢ δυναμικὴ δικαιοσύνη ἐντὸς τῶν ὄριων τῆς ἐκάστοτε ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἀκολούθως δὲ ἀναπτύσσεται διὰ μακρῶν ἢ περὶ δικαιοσύνης βιβλικὴ διδασκαλία καὶ δὴ καὶ ἡ σχέσις δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης. Ἐν δὲ τῷ Β' μέρει καταβάλλεται προσπάθεια πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν προεξετασθεισῶν ἀρχῶν τῆς δικαιοσύνης ἐν τῇ δικαίᾳ διαμόρφώσει τῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς διαφόρους θεσμοὺς αὐτῆς, οἳ εἶναι ἢ οἰκογένεια μετὰ τῆς θεμελιώδους βάσεως αὐτῆς, τοῦ γάμου, ἢ οἰκονομία, τὸ κράτος καὶ αἱ διεθνεῖς σχέσεις. Εἰδικώτερον ἐξετάζονται ἐνταῦθα πρῶτον ἡ δικαιοσύνη ἐν τῷ γάμῳ καὶ τῇ οἰκογενεῖᾳ, ἔπειτα ἡ δικαία ἰδιοκτησία, ὁ δίκαιος τόκος, ἡ δικαία τιμὴ, ὁ δίκαιος μισθός, ἡ δικαία κατανομή τῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας, ἡ κεφαλαιοκρατία καὶ ὁ κομμουνισμός, ἡ δικαία οἰκονομία καὶ ἡ δικαία κοινωνικὴ διαμόρφωσις καθόλου. Ἀκολούθως δ' ἐξετάζεται ἡ δικαία κοινωνικὴ διαμόρφωσις τοῦ κράτους εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἡ ἀδικία τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους, τὸ δίκαιον, ἡ δικαία ἐξουσία, ἡ δικαία ποινὴ καὶ ἔπειτα ἡ δικαία εἰρήνη, τὸ δίκαιον διεθνὲς δίκαιον, ἡ δικαία κατανομή τῆς ἐξουσίας πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως ἐπὶ τοῦ διεθνοῦς πεδίου καὶ αἱ ὑπερπολιτικαὶ καὶ ὑπερεθνεῖς δυνατότητες, αἱ ἐνυπάρχουσαι μάλιστα ἐν τῷ κατ' ἐξοχὴν ὑπερεθνεῖ ὀργανισμῷ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκδηλούμεναι ἐν τῇ ῥωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῇ οἰκουμενικῇ κινήσει ἀφ' ἑτέρου. Τέλος ἐν τῷ ἀκροτελευταίῳ κεφαλαίῳ ἐξετάζονται τὰ ὄρια, οἱ περιορισμοί, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται πᾶσα προσπάθεια πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου, ἤτοι ἡ ἀνθρωπίνῃ κακίᾳ καὶ ἀδυναμίᾳ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ὑπερτέρα τῆς δικαιοσύνης ἀγάπη ἀφ' ἑτέρου (307-312). Ἐπακολουθοῦσιν αἱ ἐπὶ τῶν ἐξετασθέντων καθ' ἕκαστον ζητημάτων παρατηρήσεις καὶ ἐπισημειώσεις (σ. 313-336), ἃς ὁ σ. κατὰ τὴν συνήθειάν του παραθέτει ὄχι κάτωθεν τῶν σελίδων, ἀλλ' ἐν τῷ τέλει τῶν ἔργων του, οὕτως ὥστε νὰ διευκολύνηται ἡ ἀδιατάρακτος ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου παρακολούθησις τῆς ἀναπτύξεως τῶν πραγμάτων.

Προκειμένου περὶ συγγραφῆς τῆς περιωπῆς τοῦ Brunner, γίνεται δὴλη καὶ μόνον ἐκ τοῦ παρατεθέντος πίνακος τῶν περιεχομένων ἡ μεγάλη σπουδαιότης τοῦ βιβλίου, μάλιστα διὰ τὴν τόσον βαθύτατα τεταραγμένην κοινωνικὴν ἐποχὴν ἡμῶν, πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ὁποίας ἐξόχως ἀνταποκρίνεται τοῦτο. Καίτοι δ' ἀπευθύνεται κυρίως πρὸς διαμαρτυρομένους ἀναγνώστας, πρὸ πάντων δὲ θεολόγους, καὶ ἐμφορεῖται προτεσταντικοῦ καὶ δὴ καλβινικοῦ πνεύματος, οὐχ ἥττον ὅμως ἀποτελεῖ πολύτιμον βοήθημα καὶ διὰ τὸν ὀρθόδοξον καὶ δι' οἰονδήποτε θεολόγον, ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα μεμορφωμένον καὶ ἰδίᾳ διὰ τοὺς νομικοὺς καὶ φιλοσόφους, δι' οὓς ἐπίσης προορίζεται, καὶ

ιδιαίτερος διὰ τοὺς οἰκονομολόγους καὶ κοινωνιολόγους. Ἐν τε τῷ Α' καὶ μάλιστα ἐν τῷ Β' μέρει εἰσέρχεται ὁ σ. εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ ξένων πρὸς τὴν θεολογίαν ζητημάτων (οἰκονομικῶν, πολιτικῶν, διεθνῶν), ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ εἶναι ἀπαραίτητος καὶ προτιμότερα ἢ ὑπὸ θεολόγων ἐξέτασις τῶν ζητημάτων τούτων ὑπὸ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, παρὰ ἢ ὑπὸ θρησκευτικῶς ἀδιαφόρων ἢ χριστιανικῶς ἀπροσανατολιστῶν οἰκονομολόγων κλπ. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἐξέτάσει τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ξένων πρὸς τὸν θεολόγον ζητημάτων ὁ εὐρυτάτης μορφώσεως καὶ πλήρως συγκεχροτισμένος συγγραφεὺς στηρίζεται ἐπὶ πλουσίᾳ βιβλιογραφίας καὶ ἔχει ὑπ' ὄψιν του πάντοτε τὴν τελευταίαν λέξιν τῶν σχετικῶν ἐπιστημῶν. Ἐξετάζει δὲ τὰ ζητήματα μετὰ τσαύτης ἐμβριθείας, ἀλλ' ἅμα καὶ μετὰ τσαύτης νηφαλιότητος καὶ μεθοδικότητος καὶ ἀναλυτικότητος καὶ σαφηνείας, ὥστε ἡ ἀνάγνωσις καὶ τοῦ ἔργου τούτου ν' ἀποτελῇ ἀληθινὴν ἀπόλαυσιν. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ μεταφράσθη, ὅπως πάντα τὰ κυριώτερα ἔργα τοῦ συγγραφέως, καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τὸν τίτλον *Justice and Social Order* (1945), καὶ ἔχαιρετίσθη ὡς τὸ «μεγίστης ἐκ πάντων τῶν νεωστὶ δημοσιευθέντων σχετικῶν βιβλίων σπουδαιότητος διὰ τὴν σημερινὴν κατάστασιν» (*The Christian News-Letter* 22 Αὐγ. 1945, No 241, σελ. 7).

Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο εἰάν τὸ λαμπρὸν τοῦτο βιβλίον μεταφράζετο καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἐφωδιασμένον καὶ μετὰ τινων ἀπαραιτήτων σημειώσεων. Θάπετέλει ὄντως πολύτιμον ἀπόκτημα καὶ τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Elfriede Matzner, *Das Kind in der Kirche Christi*. 2 Aufl. 1943. Freiburg i. Br. Herder. (σ. 160).

Τὸ μετὰ χεῖρας βιβλίον εἶναι πρακτικὴ μεθοδολογία τῆς ὑπὸ τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ναζιστικῆς τυραννίας παρεχομένης εἰς τοὺς Γερμανόπαιδας θρησκευτικῆς διδασκαλίας. Εἶναι προῖον διδακτικῆς πράξεως καὶ ἔσχε ἐν τῇ α' ἐκδόσει αὐτοῦ λαμπρὰν ἐπιτυχίαν, ἔξαντληθὲν ἐντὸς ἐνὸς ἔτους. Τῆς παρουσίας ἐκδόσεως προτάσσεται πρόλογος τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Βερολίνου Konrad von Preysing καὶ εἰσαγωγή τοῦ F. Krajewski, ὅστις ἀναδεικνύει τὴν ἀξίαν τῆς προσπαθείας τῆς συγγραφέως ὅπως ἐντάξῃ τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας παρεχομένην θρησκευτικὴν διδασκαλίαν εἰς τὸ ἰδιαίτερον ποιμαντορικὸν διὰ τὰ παιδιά ἔργον αὐτῆς. Τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη, ἐξ ὧν ἐν μὲν τῷ I, ἐπιγραφομένῳ «τὸ παιδίον ἐν τῇ προσευχῇ», εἰς 3 μαθήματα, γίνεται κατάλληλος διδασκαλία περὶ προσευχῆς, ἐν δὲ τῷ II ἐπιγραφομένῳ «τὸ παιδίον ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ», εἰς 11 μαθήματα γίνεται διδασκαλία περὶ τοῦ γαοῦ καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ, περὶ τῆς θ. λειτουργίας καὶ τῆς σημασίας

τῆς θυσίας καὶ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν θ. λειτουργίαν, ἐν τῷ III, ἐπιγραφομένῳ «τὰ παιδία ἐν τῇ μυστηριακῇ ζωῇ», εἰς 9 μαθήματα διδάσκονται μετὰ τῆς προσηκούσης ἐμβριθύσεως τὰ ἑπτὰ μυστήρια, καὶ ἐν τῷ IV, ἐπιγραφομένῳ «τὸ παιδίον ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ἐνιαυτῷ, γίνεται ἡ κατάλληλος διδασκαλία περὶ τῶν κυριωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ἐορτῶν εἰς 19 μαθήματα. Ἡ διδασκαλία ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς πείρας καὶ τῶν βιωμάτων τῶν παιδίων ἐν τῷ θρησκευτικῷ αὐτῶν περιβάλλοντι, ἔν τε τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ, λόγῳ τοῦ οὐχὶ καθαρῶς σχολικοῦ, ἀλλὰ κατηχητικοῦ αὐτοῦ χαρακτήρος, χρήσιμον βοήθημα διὰ τὴν μεθοδικωτέραν ὁργάνωσιν καὶ τῆς ἐν τοῖς ἡμετέροις κατηχητικοῖς σχολείοις παρεχομένης διδασκαλίας.

Π. Ι. Μ.

Ἄρχιμ. Βασ. Κ. Στεφανίδου: τακτικοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον.* (Ἐκδοτικὸς Οἶκος ὁ Ἀστὴρ Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου) Ἀθήναι 1948. σχημ. δον σ. 815, ἔξ ὧν σ. 714 τὸ κεῖμενον.

α) Ἡ ἀπὸ ἀρκετοῦ χρόνου ἀναμενομένη δημοσίευσίς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ διακεκριμένου καθηγητοῦ τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ ἡμετέρου σεβαστοῦ διδασκάλου ἐχαιρετίσθη ὡς ἐπιστημονικὸν γεγονός ἀξιοσημείωτον, διότι ἐστερουμένα, ἤδη ἀπὸ μακροῦ, μιᾶς συγχρονισμένης Ἐκκλ. Ἱστορίας. Ἡ Ἐκκλ. Ἱστορία τοῦ Κυριακοῦ ἐκδοθεῖσα πρὸ 50 καὶ πλέον ἐτῶν, εἰς β'. ἔκδοσιν εἰς 3 τόμους, ὄχι μόνον εἶναι ἀπηρχαιωμένη, ἀλλὰ καὶ δυσεύρετος καὶ δύσχρηστος. Ἐπειτα ἡ τρίτος Ἐκκλ. Ἱστορία τοῦ ἀειμνήστου Βαφείδου, ἃν καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα εἶναι καλλιτέρα τῆς τοῦ Κυριακοῦ καὶ μάλιστα εἰς τὰ δύο νεώτερα τμήματα τοῦ γ'. τόμου, (Κωνσταντινούπολις 1912 καὶ β' μέρος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1928) ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν τῶν λεγομένων «Νεωτέρων Χρόνων», εἶναι πολὺ δύσχρηστος, διότι εἶναι ὀγκώδης. Ἀκόμη πρᾶπει νὰ προστεθῇ, ὅτι ἔλειπεν ἐν εὐσύνοπτον ἐγχειρίδιον διὰ τοὺς φοιτητάς, οἱ ὁποῖοι προσέτρεχον εἰς σημειώσεις τῶν παραδόσεων τοῦ εἰρημένου καθηγητοῦ καὶ εἰς τὴν κοπιώδη ἀνάγνωσιν τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τῶν ἀειμνήστων Κυριακοῦ ἢ Βαφείδου, δεδομένου, ὅτι τὸ μὲν παλαιότερον ἐγχειρίδιον τοῦ Κυριακοῦ (1872) καὶ δυσεύρετον καὶ ἀχρηστον εἶναι, τὸ δ' ἔτι βραχύτερον τοῦ Βαφείδου δὲν ὑπάρχει πλέον, ἡ δὲ σύντομος Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἀρχιμ. Ἐμμ. Καρπαθίου (1939) εἶναι προωρισμένη μόνον διὰ λαϊκὴν χρῆσιν.

Ἐπομένως ὄφειν ὑφίστατο ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη συγγραφῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας χρησίμου διὰ τοὺς ἐπιστήμονας καὶ τοὺς φοιτητάς καὶ διὰ πάντα διανοούμενον, ἐπιθυμοῦντα νὰ γνωρίσῃ ἐγγύτερον καὶ αὐθεντικώτερον τὰ κατὰ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, Δύναται δὲ νὰ λεχθῇ ἀδιστακτικῶς, ὅτι ὁ καθηγητῆς

Στεφανίδης επέτυχε νὰ παρουσιάσῃ ἐν ἐγχειρίδιον (οὐχὶ κατὰ τὸν τύπον *Kompendium*, περὶ οὗ κατωτέρω) πληροῦν ἀπολύτως τὰς ὑφισταμένας ἀνάγκας, διότι εἶναι προῖον τῆς μακροῦς διδακτικῆς του πείρας εἰς τὰς Θεολογικὰς Σχολὰς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς (Χάλκης 1912-1923 καὶ Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1924) καὶ ἐνδελεχοῦς προσωπικῆς ἐργασίας, ἀναφερομένης εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν διαφορῶν περιόδων τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως (πρβλ. πίνακα ἔργων Β. Στεφ. ἐν τέλει τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας).

*
* *

β) Ὁ καθηγ. Στεφανίδης διαιρεῖ τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν εἰς τρεῖς περιόδους, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν διαίρεσιν (α'. περίοδος ἀπὸ τοῦ Ἰ. Χριστοῦ μέχρι τοῦ Σχίσματος τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας, β'. περίοδος ἀπὸ τοῦ Σχίσματος τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κ)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τῆς ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ μεταρρυθμίσεως τῆς 16ης (ἐκ)ρίδος), ἀλλ' ἀποφεύγει, ὀρθῶς καθ' ἡμᾶς, τοὺς χαρακτηρισμοὺς Ἀρχαία Μέση καὶ Νεωτέρα, οἱ ὅποιοι κάποτε θὰ περιέλθουν εἰς ἀχρησίαν. Ἡ διαίρεσις αὕτη τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας δὲν ἀκολουθεῖται ὑπὸ πάντων σήμερον, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι εἶναι πλέον εὐληπτος καὶ προφανῆς, μάλιστα εἰς τὸν ὀρθόδοξον ἀναγνώστην, ἐνῶ ἡ ἄλλη (α-ζ' αἰών, η-ιε', ιε-ιη' καὶ ιθ-σήμερον) ἔχει ἀνάγκην περισσοτέρων διασαφήσεων. Ἀλλ' ἐπιβάλλεται ἐνταῦθα νὰ μνημονευθῇ, ὅτι ὁ καθηγ. Στεφανίδης εἰς τὸν πρόλογόν του, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ζήτημα τῆς διαιρέσεως σημειώνει ἐνδεικτικῶς, ὅτι κατανοεῖ «τὰ προτερήματα τῆς νεωτέρας τάσεως, ἡ ὁποία διαιρεῖ τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν εἰς μικρὰ χρονικὰ τμήματα καὶ φέρει τὰ ἐπὶ μέρος ἐκάστου τμήματος ζητήματα εἰς στενὴν πρὸς ἄλληλα σύνδεσιν, πρὸς διαμόρφωσιν ἐνιαίας εἰκόνας αὐτοῦ». Ἀκολουθήσας ὁ κ. Στ. τὴν ἀρχαίαν διαίρεσιν διήρθρωσε τὸ ὕλικόν καθ' ὅπως διάφορον τοῦ καθιερωμένου τρόπον, ἀποβλέπων εἰς ἐσωτερικὴν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων σύνδεσιν καὶ ἐπομένως τὴν ἀληθῆ αὐτῶν κατανόησιν». Διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν «ἀπέσπασα, λέγει, ἐνίοτε ὕλικόν τῆς χρονολογικῆς αὐτοῦ θέσεως, προτιμήσας τὴν καθ' ὕλην αὐτοῦ σύνδεσιν». Πράγματι δὲ τοῦτο ἀποδεικνύεται λίαν χρήσιμον, ὅπως μαρτυρεῖ π. χ. ἡ ἔκθεσις τοῦ β'. καφαλαίου τοῦ β'. τμήματος τῆς Α'. περιόδου, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ τριαδικὸν δόγμα. Ἐνταῦθα ὁ ἀναγνώστης κατατοπιζόμενος ὡς πρὸς τὰς αἰρέσεις καὶ τὰς ἀπαρχὰς τοῦ θεμελιώδους δόγματος, ὡς ἐνεφανίσθησαν πρὸ τοῦ Μ. Κ)τίνου εἰσάγεται ἀμέσως εὐχερῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων ἀπὸ τοῦ δ'. αἰῶνος καὶ σχηματίζει ἐνιαίαν καὶ σαφῆ ἀντίληψιν τῶν διαφορῶν φάσεων, τὰς ὁποίας διήλθεν ἡ διαμόρφωσις τῶν οὐσιωδῶν δόγμάτων τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὅλην τὴν α'. περίοδον τοῦ βίου αὐτῆς.

γ) Ἀλλὰ εἰς τὸ λίαν εὐμέθοδον τοῦτο βιβλίον ὁ σ, καθιερῶνει ἀπο-

κλειστικῶς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ὑποσημειώσεων οὐχὶ δι' ἀπλᾶς παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς ἢ τὰ βοηθήματα, ἀλλὰ διὰ τὴν διαπραγματεύσιν ζητημάτων, ἅτινα εἴτε διαφωτίζουν ἀμέσως τὰς ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτιθεμένας ἀπόψεις, εἴτε ἀποτελοῦν ἀναγκαίαν παρέμβασιν πρὸς ἔρευναν παραπλευρῶν ζητημάτων, ἀφορώντων εἰς τὴν ἔκθεσιν σημαντικῶν προβλημάτων τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας. Ποιούμενος δὲ χρῆσιν τοῦ συστήματος τούτου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐντὸς παρενθέσεως παραπομπὴν εἰς τὰς πηγὰς εἴτε εἰς θεμελιώδεις συγγραφὰς καὶ σπουδαίας ἐρευνητικὰς ἐργασίας (τοῦτο πράττει τόσον εἰς τὸ κείμενον, ὅσον καὶ τὰς σπουδαίας ὑποσημειώσεις) ἐπιτυγχάνει νὰ ἐξοικονομήσῃ χῶρον καὶ νὰ καταστήσῃ τὸ βιβλίον του κατὰ τὸ δυνατόν βραχύτερον.

δ) Ὡς πρὸς τὰς πηγὰς καὶ τὴν Βιβλιογραφίαν ὁ καθηγ. Στεφ. ἀκολουθῶν τὸν καθιερωμένον τρόπον παραθέτει πρὸ ἐκάστου κεφαλαίου τὰς κυρίας πηγὰς τὴν δὲ βιβλιογραφίαν κατ' ἐκλογὴν, ὅ,τι δηλαδὴ ἔκρινεν «ἀπαραίτητον ἢ ἀναπόφευκτον». Πάντως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δύναται νὰ λεχθῆ εἶναι, ὅτι ὁ σ. κατώρθωσε, παρὰ τὰς ἐξαιρετικὰς δυσχερείας, ἃς διέρχεται ἡ χώρα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ τοὺς ὄντως δυσμενεῖς ὄρους, ὅφ' οὓς ἐργάζεται ἡ ἐπιστήμη ἐν Ἑλλάδι, νὰ παρακολουθήσῃ τὴν νεωτάτην καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πολέμου βιβλιογραφίαν καὶ οὕτω νὰ συγχρονίσῃ τὸ ἔργον του. Ἡ ἐκλεκτικότης του τῷ ἐπιτρέπει νὰ μὴ μνημονεύσῃ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἄλλος τις ἱστορικὸς θὰ ἐθεώρει πιθανῶς χρήσιμα. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ χρήσιμα καθ' ἡμᾶς ἔργα διὰ τὴν α'. καὶ τὴν γ'. περίοδον θὰ ἠδύνατό τις νὰ μνημονεύσῃ μάλιστα τὰ ἑξῆς : 1) Dessau : Geschichte der Römischen Kaiserzeit (τόμ. 1 καὶ 2, 1-2 1924-6) 2) τοῦ Rostovzeff : Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserzeit τόμ. 2, 3) Otto Kern : Geschichte der Griechischen Religion 4ον) Ul. v. Wilamowitz Moellendorf : Der Glaube der Hellenen 2 τόμοι (ἰδίως ὁ δευτέρος εἶναι λίαν χρήσιμος) 5ον) W. Nestle : Griechische Religiosität von Alexander dem Grossen bis auf Proklos 6ον) Römische Religionsgeschichte, III Kaiserzeit ὑπὸ Altheim (ἀμφότερα ἂν καὶ εἶναι εἰς τὴν Sammlung Göschen εἶναι πηγαῖα). Σχετικῶς δὲ πρὸς τὸ περιεχόμενον θέμα τῆς εἰσβολῆς καὶ ἐγκαταστάσεως τῶν Σλάβων ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπερ ἐξετάζει ὁ καθηγητὴς Στεφ. ἐν σελ. 366 δεόν νὰ προστεθῆ καὶ νὰ ληφθῆ ἐφεξῆς ὑπ' ὄψιν ἡ πηγαία μελέτη τοῦ κ. Στίλπ. Κυριακίδου : Βυζαντινὰ μελέται, οἱ Σλάβοι ἐν Πελοποννήσῳ (I. Κων. ὁ Πορφυρογέννητος II. Πατριάρχης Νικόλαος III. Χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας. Ἀρέθας). Θεσσαλονίκη 1947. Εἰς αὐτὰ δεόν νὰ προστεθῆ τώρα ὁ μόλις ἐκδοθεὶς 2ος τόμος τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ καθηγητοῦ Ἀμάντου, λίαν ἐνδιαφέρων διὰ τὰς κρίσεις του περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἰδίᾳ διὰ τὸν Πατριάρχην Μιχαὴλ τὸν Κηρουλάριον.

Διὰ τὴν γ' περίοδον (ἀπὸ τῆς σελίδος 537) σπουδαῖον εἶναι τὸ δίτομον

ἔργον τοῦ πρό τιμος ἀποθανόντος καθηγητοῦ τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐν Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου Erich Seeberg: Theologie Luthers, τοῦ Ἑμμ. Καρπαθίου: Αἱ ἐκθέσεις Iustiniani καὶ Crispi (διὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν προπαγάνδαν εἰς τὰς Κυκλάδας) τοῦ Φ. Μιχαλοπούλου: Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς (διὰ τὴν κατάστασιν τῆς Βαλκανικῆς ἐπὶ Τουρκοκρατίας), Ν. Βλάχου: τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολ. ζητήματος (διὰ τὴν πολιτικὴν τοῦ Πατριαρχείου Κ)πόλεως ἔναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Βαλκανικῶν Κρατῶν ἀπὸ τοῦ 1878—1908) καὶ τοῦ Pfeilschifter: Die Balkanfrage in der Kirchengeschichte (1913). Πρβλ. νῦν καὶ Μ. Λάσκαρη: Τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα, τεῦχος Α' Θεσσαλονίκη 1948. Ὡσαύτως χρήσιμος διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἕξ Οἰκονόμων περὶ τοῦ αὐτοκεφάλου εἶναι ἡ ἔκδοσις τῆς ἀνεκδότου ἀλληλογραφίας του ὑπὸ Δημ. Σ. Μπαλάνου (Πραγμ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). Ἄλλ' ἀνεξαρκῆτως τούτων γεγονὸς εἶναι, ὅτι ὁ καθηγητὴς Στεφανίδης χρησιμοποιεῖ πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν, ἐξ ἧς ἀντλεῖ πᾶν ὅ,τι χρήσιμον ἐπετεύχθη ὑπὸ τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης διὰ τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ζητήματα.

ε) Τὸ κείμενον τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ καθηγητοῦ Στεφ. εἶναι γραμμένον εἰς ὀμαλὴν καὶ ρέουσαν καθαρεύουσαν καὶ εἰς συντόμους προτάσεις, ἀπηλλαγμένας ἀρχαϊσμῶν, ὥστε ἀναγινώσκειται εὐχαρίστως. Πρὸς τὴν ἀπλότητα τῆς γλώσσης ἀμιλλᾶται ἡ σαφήνεια τῆς ἐκθέσεως καὶ ἡ βραχυλογία, προτερήματα, ἅτινα διακρίνουσι πάντα τὰ ἔργα τοῦ σεβαστοῦ καὶ διακεκριμένου διδασκάλου. Διότι πράγματι ὁ ἀρχιμ. καθηγητὴς κ. Βασ. Στεφανίδης ἔχει τὸ χάρισμα νὰ ἐκθέτῃ συντόμως καὶ σαφῶς τὰ ἱστορικὰ ζητήματα, ἀναδεικνύων καὶ ἐξαιρῶν τὰ καίρια καὶ οὐσιώδη γεγονότα ἐκάστης περιόδου, μὴ παραλείπων ὅμως νὰ κατέρχεται καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εἶναι χρήσιμοι διὰ τὴν σχηματισμὸν πλήρους καὶ σαφοῦς εἰκόνης τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν γεγονότων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν αἰτιοκρατικὴν σύνδεσιν τῶν γεγονότων καὶ τὰς βραχείας καὶ οὐσιώδεις κρίσεις του ἐπ' αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν διαγραφὴν τῶν μεγάλων γραμμῶν τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως τῆς Ἐκκλησίας τὸ ἔργον τοῦ Β. Στεφ. ἀναδεικνύεται ἐξαιρετόν, διότι ὁ καθηγ. Στεφ. εἶναι, κατ' ἐξοχὴν νηφάλιος ἐκκλ. ἱστορικός, διὸ καὶ τὸ βιβλίον του δὲν παρουσιάζει καμμίαν περιττὴν ἔκφρασιν, οὐδ' ἐπηρεάζεται ποσῶς ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς λογοτεχνικῆς ἐκθέσεως ποῦ ἦτο συνήθης κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ εἶναι ἀκόμη ἐν χρήσει εἰς τὰ εὐρύτερα ἔργα, ὅπως τοῦ Η. Lietzmann (Geschichte der Alten Kirche). Τὸ ἔργον τοῦ Β. Στεφ., δὲν ἔχει τίποτε τὸ περιττόν καὶ δὲν παραλείπει τίποτε τὸ καίριον καὶ ἀπαραίτητον εἰς πᾶσαν ἀύστηράν ἐκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας. Διὰ τοῦτο οἰαδήποτε μελλοντικὴ συγγραφὴ Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας παρ' ἡμῖν θὰ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ λάβῃ εὐρέως ὑπ' ὄψιν τὸ λαμπρὸν αὐτὸ ἔγχειρίδιον,

Ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου θεωρῶ ὡς ὅλως περιττὸν νὰ κάμω παρατηρήσεις, ἀναφερομένας εἰς δευτερεύοντα σημεῖα, ὡς π.χ. τὸ περὶ τῆς θέσεως τῆς σημειώσεως του περὶ τῶν διωγμῶν κλπ. διότι αἱ ἀτέλειαι τοῦ ἔργου εἶναι ὀλίγαι καὶ κατ' οὐδὲν μειώνουν τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ πρώτου ἀληθῶς ἐπιστημονικοῦ ἐγχειριδίου τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ἐμπορεῖ τις νὰ ἔχη ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διάφορον γνώμην, προκειμένου περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκκλ. Ἱστορίας, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ μὴ λάβῃ σοβαρῶς ὑπ' ὄψει τὴν ἐκθεσιν τοῦ καθηγ. Στεφανίδου. Τὸ σοβαρὸν τοῦτο ἐπιστημονικὸν ἔργον εἶναι ἰδίᾳ ἀξιοσπουδάστον ὄχι μόνον, διότι ἐπέτυχε νὰ παρουσιάσῃ ἐνότηता εἰς τὰς ἐπιμέρους παραγράφους καὶ κεφάλαια, ἀλλὰ καὶ διότι ἀναζωογονεῖ τὴν Ἱστορικὴν ἐκθεσιν διὰ τῆς δαψιλοῦς χρήσεως τῶν πηγῶν καὶ τοῦ ἔλέγχου τῶν γνωμῶν καὶ ἀπόψεων τῶν νεωτέρων, δι' αὐτῶν. Ἡ ἀκριβὴς καὶ ἀσφαλὴς γνώσις τῶν πηγῶν καὶ ἡ ἱκανότης τοῦ σ. νὰ κρίνῃ νηφαλίως τὰ γεγονότα καὶ τὰς πράξεις τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτρέπουν εἰς τὸν καθηγητὴν Στεφ. νὰ μᾶς παρουσιάσῃ νέας σαφεῖς ἀπόψεις ἐπὶ σημαντικῶν ζητημάτων. Μνημονεύω ἐνδεικτικῶς σπουδαῖα τινὰ ζητήματα, ἀφῆνων τὰς ἐπὶ μέρους πρωτοτύπους παρατηρήσεις του.

1ον) Τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας (§ 11) 2ον) Τὰ κατὰ τὸ Σχίσμα Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (§ 22) 3ον) τὰ περὶ τῶν Σχέσεων Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Τουρκικὴν Πολιτείαν (§ 50), 4ον) τὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος καὶ τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, δι' οὗ ἔξαντλεῖ τὰς κυρίας ἀπόψεις ἑνὸς σπουδαιοτάτου διὰ τὴν νεωτέραν ἐκκλ. Ἱστορίαν θέματος (§ 54) * καὶ 5ον) τὸ περὶ διοργανώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (§ 55) μετὰ τὴν ἄλλωσιν, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἀφιέρωσεν εἰδικὴν συμβολήν, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ «Zeitschrift für Kirchengeschichte» ὑπὸ τὸν τίτλον «Die geschichtliche Entwicklung der Synoden des Patriarchats von Konstantinopel» (νέα ἔκδοσις καὶ συμπλήρωσις παλαιότερας μελέτης).

* * *

Μετὰ ταῦτα ἀκολουθοῦν πίνακες καὶ εὑρετήρια, ἐκπονηθέντα ὑπὸ τοῦ φιλόλογου Α. Παπαβρανούση καὶ περιλαμβάνοντα 1ον) Χρονολογικὸν πῖνακα (σ. 717—734) 2ον) Πίνακα τῶν Ρωμαίων καὶ Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων (735—6) 3ον) Καταλόγους Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, καταρτισθέντας καὶ δημοσιευθέντας ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ προκατόχου τοῦ καθηγ. Στεφανίδου εἰς τὴν ἔδραν τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας (1914—23) Χρυσ. Παπαδοπούλου 4ον) Κατάλογον τῶν Ἐπισκόπων καὶ Παπῶν Ρώμης κατὰ τὸν πρωτεστάντην Harnack (τῶν 48 πρώτων) καὶ τὸν ρωμαιοκαθολικὸν Funk καὶ

* Ὑποθέτω ὅτι ἐνταῦθα συνεχῶνευσε τὴν ἀνέκδοτον μελέτην του.

5ον) πλουσιώτατον Ἀλφαβητικὸν Εὐρετήριον (745—800), περιέχον ὀνόματα, ὄρους, λέξεις καὶ πράγματα, ἀφ' ὧν ἐχωρίσθησαν τὰ ξενόγλωσσα ὀνόματα καὶ οἱ ξένοι ὄροι, συγκεντρωθέντα, χάριν εὐκολίας εἰς ἰδιαίτερον πίνακα ἐν τέλει (800—806). Ἀκολουθεῖ ὁ πίναξ περιεχομένων. Ἀναμφιβόλως οἱ πίνακες καὶ τὰ εὐρετήρια καθιστοῦν τὸ ἐξαιρετικὸν αὐτὸ ἐγχειρίδιον σπουδαῖον βοήθημα διὰ πάντα φιλόστορα καὶ ἐπιστήμονα, ἐπιθυμοῦντα νὰ κατατοπισθῇ ταχέως ἐπὶ τινος σπουδαίου θέματος. Παρατηρήσεις καὶ τινες συμπληρώσεις θὰ ἠδύνατό τις νὰ κάμῃ εἰς τὸν λίαν χρήσιμον χρονολογικὸν πίνακα τῶν κυριωτέρων ἱστορικῶν γεγονότων. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ ἔτος 64 μ.Χ. δέον νὰ προστεθῇ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Παύλου, ὁ θάνατος τοῦ Ρώμης Κλήμεντος τίθεται ὑπὸ τοῦ Harnack τῷ 97, ὄχι τὸ 101, ἡ ὑπαγωγή τοῦ Ἁν. Ἰλλυρικοῦ εἰς τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος τῷ 379 ὑπῆρξεν ὅλως προσωρινή καὶ ὀριστική μετὰ τὸ 395, ὡς ἀπέδειξεν ὁ E. Stein, τὸ Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος προσεκάλεσεν τὸ δεύτερον σχίσμα πρὸς τὴν Δύσιν, (διότι τὸ πρῶτον συνέβη ἐπὶ Ἰωάν. τοῦ Χρυσοστόμου). Εἰς τὸ ἔτος 732/33 δέον νὰ προστεθῇ ἡ προσάρτησις τῆς Νοτίου Ἰταλίας εἰς τὸ Οἰκουμ. Πατριαρχεῖον καὶ ἄλλα τινὰ δευτερευούσης σημασίας. Διὰ τὸ 1852 σημειοῦται, ὅτι ἀπέργισεν ἡ Ἑλλην. Βουλὴ τὸν Συνοδικὸν Τόμον τοῦ 1850, πρᾶγμα ὅπερ δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι οἱ Νόμοι Σ' καὶ ΣΑ' ἔλαβον ὑπ' ἑξῆς τὸν Τόμον, μὴ κυρωθέντα ὅμως διὰ νομοθετικῆς τινος πράξεως. (Πρβλ. ἡμετέραν ἀνακοίνωσιν ἐν Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 1938).

* *

Τοιαύτη εἶναι ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ ἡ Ἑκκλ. Ἱστορία τοῦ καθηγητοῦ Στεφανίδου, ὁ ὁποῖος κατ' ἀλήθειαν δὲν ἠθέλησε νὰ παρασκευάσῃ ἐγχειρίδιον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Kompendium, περιλαμβάνον δηλὸν ὅτι ὅλα ἐν συντομίᾳ, ἀλλ' ἐν εὐσύνοπτον βοήθημα ἐκκλ. Ἱστορίας, ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐννοίαν τοῦ ὄρου, χρήσιμον διὰ τοὺς ἐπιστήμονας καὶ τοὺς φοιτητὰς καὶ πάντα φιλόστορα. Ἀναμφιβόλως τὸ παρὸν βιβλίον πληροῖ ἕνα κενόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπρόφρασε νὰ πληρώσῃ ὁ ἀείμνηστος προκάτοχός του, ὁ ὁποῖος ἤρχισε τῷ 1922 δημοσιεύων ἐκκλ. Ἱστορίαν εἰς τὴν «Ἀνάπλαισιν». Τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ Στεφανίδου προώρισται νὰ παραμείνῃ ἐπὶ ἱκανὰς δεκαετηρίδας ὡς τὸ βοήθημα διὰ πάντα μελετητὴν τῆς Ἑκκλ. Ἱστορίας, διὸ καὶ ἐκθύμως συνεστήσαμεν τοῦτο εἰς τοὺς ἡμετέρους φοιτητὰς. Ἡ ἔκδοσις του δὲν τιμᾷ μόνον τὸν διακεκριμένον διδάσκαλον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον, ὁ ὁποῖος εὐχόμεθα νὰ καταστῇ ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολογικὸς ἐκδοτικὸς οἶκος ἐν Ἑλλάδι.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 9ῃ Νοεμβρίου 1948

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ